

Jacob Didia Jensen

Fordelingspolitikken nye ånd

– om mulighederne for kritik
i konkurrencestaten

Med sin introduktion af begrebet 'konkurrencestat' i en dansk kontekst tilbød Ove Kaj Pedersen et nyt teoretisk perspektiv på, hvordan den universelle danske velfærdsstat i et vist omfang er blevet erstattet af en neoliberal konkurrencestat baseret på markedstænkning. I denne artikel forsøger jeg at udbygge denne forståelse af konkurrencestaten ved at analysere udviklingen i Danmark fra velfærdsstat til konkurrencestat ved hjælp af Boltanski og Chiappellos teori om kapitalismens nye ånd. Igennem denne analyse søger jeg for det første at vise, at de værdier, som konkurrencestaten henviser til, når den retfærdiggør sin fordelingspolitik, ikke kun kan forstås som udtryk for markedstænkning. De må også i høj grad forstås som udtryk for idealiseringen af fleksibilitet, kreativitet og inklusion i arbejdsnetværk, som Boltanski og Chiappello identificerer som centrale i kapitalismens nye ånd, og som har rødder i venstrefløjens kapitalismekritik. For det andet er formålet med artiklen at diskutere, hvilke negative konsekvenser idealiseringen af fleksibilitet og omstillingsparathed samt det store fokus på kontinuerligt at opkvalificere borgere kan risikere at have for borgere og offentligt ansattes mulighed for at forholde sig kritisk til konkurrencestatens moralske legitimitet.

Søgeord: konkurrencestat, fordelingspolitik, retfærdiggørelse, kritik, kapitalismens nye ånd, Boltanski og Chiappello

Introduktion

Med Ove Kaj Pedersens (2011) introduktion af teorien om konkurrencestaten i en dansk kontekst introduceredes en ny måde at forstå velfærdsstaten og dens værdigrundlag på. Fra at have været et klassisk eksempel på en universel og socialdemokratisk velfærdsstat, beskrev Pedersen, hvordan globaliseringen af verdensmarkedet havde medført, at den danske stat erstattede idealerne om medborgerskab med en neoliberal idealisering af økonomien og konkurrenceevnen. I forlængelse af denne udvikling har flere forskere og kommentatorer kritiseret velfærdsstatens udvikling til en neoliberal konkurrencestat, og dens undergravning af velfærdsstatens oprindelige værdier om fællesskab (Wold 2015; Kaspersen og Nørgaard 2015; Møller 2011). I denne artikel ønsker jeg imidlertid at stille spørgsmålstejn ved, om det er tilstrækkeligt at se konkurrencestaten som en neoliberal udgave af velfærdsstaten, og om markedstænkningen kan forklare, hvorfor der i konkurrencestaten er så stort et fokus på selvudvikling, fleksibilitet, offentlig innovation, kreativitet og arbejdsmarkedsinklusion. Igennem inddragelse af de franske sociologer Boltanski og Chiapellos (2007) studier af kapitalismens nye ånd vil jeg argumentere for, at en ensidig forståelse af konkurrencestaten som en neoliberal arvtager til velfærdsstaten overser afgørende træk i konkurrencestatens måde at retfærdiggøre sin fordelingspolitik på. Ifølge Boltanski og Chiapellos teori er det utilstrækkeligt at forstå den nye kapitalisme som retfærdiggjort udelukkende ved en markedslogik. Den nye kapitalisme må også forstås som retfærdiggjort ud fra helt nye idealer baseret på en netværksorienteret moralsk logik – det såkaldte projektregime – som har rødder tilbage til venstrefløjens kapitalismekritik (Boltanski og Chiapello 2007:372, 535). Denne idé om utilstrækkeligheden i at se den nye kapitalisme som udelukkende baseret på markedslogik vil i artiklen blive forsøgt overført til den danske konkurrencestat. Som det vil fremgå i artiklen, er det nemlig ikke kun de, som forstår sig på at gøre en god handel og få en god pris for sin vare, som bliver hyldet i konkurrencestaten, men særligt også de som formår at være fleksible, omstillingsparate og kreative.

I argumentet om, at den danske konkurrencestat må ses som en manifestation af projektregimet, lægger jeg mig op ad Peer Hull Kristensen (2013), som ser de nordiske velfærdsstaters evne til at være fleksible og konkurrencedygtige og samtidig meget inkluderende, når det drejer sig om arbejdsmarkedet som udtryk for, at de er særligt gode til at imødekomme den nye kapitalismes krav og moralske idealer (Kristensen 2013:219). Imidlertid diskuterer Kristensen kun den del af Boltanski og Chiapellos teori om projektregimet, som omhandler dets retfærdiggørelse, og ikke den del, som omhandler kritik og den potentielle undertrykkelse af kritik, som kan opstå i kølvandet på den nye kapitalismes store fokus på fleksibilitet og netværk. Dette manglende kritiske perspektiv hos Kristensen leder videre til artiklens primære formål: Ved hjælp af Boltanski og Chiapellos anvendelse af den pragmatiske kritiksocio-

logi (Boltanski og Thévenot 2006), at reflektere kritisk over de negative konsekvenser, som konkurrencestatens fokus på fleksibilitet, kreativitet og omstillingsparathed kan risikere at have for offentligt ansattes såvel som borgernes mulighed for at forholde sig kritisk til konkurrencestatens moralske idealer.

Dette formål vil i nedenstående blive forsøgt indfriet ved igennem Boltanski og Chiapellos teori at afklare, hvilke moralske idealer fordelingspolitikken i 1960'ernes og 1970'ernes universelle danske velfærdsstat retfærdiggjordes ved.¹ Efterfølgende vil kritikken af den danske velfærdsstat fra såvel venstre- som højrefløjen blive analyseret igennem inddragelse af Boltanski og Chiapellos teori om kapitalismekritikkens betydning for kapitalismens udvikling. Herefter vil fremkomsten af den danske konkurrencestat og dens fordelingspolitiske idealer blive analyseret ved at holde disse op imod Boltanski og Chiapellos idé om det såkaldte projektregime som centralt i retfærdiggørelsen af kapitalismens nye ånd. Igennem denne analyse vil det blive forsøgt påvist, at det ikke er tilstrækkeligt at se den danske konkurrencestat som produkt af en markedsorienteret og neoliberal kritik af velfærdsstaten. Venstrefløjens ungdomsoprør og dennes såkaldte kunstneriske kritik er mindst lige så central i udviklingen af konkurrencestaten. Afslutningsvist vil det i artiklen blive diskuteret, hvilke negative konsekvenser for kritik, konkurrencestatens fokus på fleksibilitet og omstilling kan risikere at have for borgernes evne til at forholde sig kritisk til konkurrencestaten, ved at inddrage Boltanski og Chiapellos problematisering af 'kritikkens forskydning'. Igennem denne analyse kan artiklen forhåbentlig åbne op for nye teoretiske såvel som kritiske perspektiver på empirisk forskning af konkurrencestatens retfærdiggørelse af sin fordelingspolitik og retfærdiggørelsens potentielt negative konsekvenser for kritik.

Fordelingspolitikken retfærdiggørelse i den universelle danske velfærdsstat – medborgerskab og rationelt bureaukrati

Siden Esping-Andersens introduktion af teorien om velfærdsregimer har de nordiske velfærdsstater, heriblandt Danmark, været anset som repræsentanter for det universelle velfærdsregime (Esping-Andersen 1990; Kildal og Kuhnle 2005). I modsætning til det liberale velfærdsregime, som kun tilbyder

socialhjælp til de, som er ude af stand til at klare sig på markedets vilkår, og i modsætning til det korporative velfærdsregime, som søger at understøtte familien som grundlaget for individets velfærd, er der i det universelle, eller socialdemokratiske, velfærdsregime særligt fokus på at sikre lighed i adgangen til velfærdsgoder (Esping-Andersen 1990:26f). Denne lighed i adgangen til velfærdsgoder bygger på et socialdemokratisk ideal om, at hverken familien eller markedet kan emancipere den enkelte, men derimod staten. Det er som borger i det fællesskab, som staten repræsenterer, at den enkelte kan være sikker på, at hans eller hendes rettigheder bliver beskyttet bedst muligt, og det er derfor statens opgave at sørge for, at den enkelte borger ikke føler sig tvunget til at sælge sin arbejdskraft på markedet. Staten søger med andre ord at minimere den enkeltes eksponering for de rå markeds kræfter ved at føre en 'dekommodificerende' socialpolitik, dvs. en socialpolitik, som minimerer risikoen for, at den enkelte må se sig tvunget til at sælge sin arbejdskraft på arbejdsmarkedet og derved blive fastlåst i en bestemt klasseposition (Esping-Andersen 1990:21, 37). Inden for forskning i dansk velfærdshistorie anses tiden fra 1956 og frem til jordskredsvalget i 1973 som den socialdemokratiske velfærdsstats storhedstid (Petersen et al. 2012:71; Stephens 1996:38). Ud over de mange socialpolitiske tiltag, som skulle fremme dekommodificeringen, som eksempelvis introduktionen af folkepension og offentlig sygesikring, byggede velfærdsstaten på, at rationalitet og planlægning skulle være de styrende principper i den offentlige forvaltning; der skulle gøres op med det impulsive og med irrationelle, fastgroede rutiner (Petersen et al. 2012:72). Den offentligt ansatte skulle udvælges efter hans eller hendes evne til at tænke rationelt, og både udvælgelsesprocessen ved nyansættelser, vurderingen af fastansatte samt kriterierne for forfremmelse baserede sig på rationelle og videnskabeligt definerede kriterier (Andersen og Born 2001:50ff).

Vægtlægningen på statens rolle i emancipationen af den enkelte fra både markedets køb af arbejdskraft og fra familiens klasseforankrede krav om loyalitet, samt det store fokus på rationalitet og effektivitet i forvaltningen genfindes meget tydeligt i Boltanski og Chiapellos forståelse af velfærdsstaten i deres studier af kapitalismens udviklingshistorie. I Boltanski og Chiapellos undersøgelse arbejdes der med en 'minimal definition' af kapitalismen som et »[...] *imperative to unlimited accumulation of capital by formally peaceful means*« (Boltanski og Chiapello 2007:4). Denne minimaldefinition relaterer sig til deres idé om, at kapitalismen, som en amoralsk akkumulationsmekanisme, ikke i sig selv kan engagere arbejdere og arbejdsgivere i akkumulationen; der er behov for en ideologi, som kan tilbyde mennesker en mening med akkumulationen (Boltanski og Chiapello 2007:8; Albertsen 2008:70). Idéen om at kapitalismen nødvendigvis må retfærdiggøre sig selv i henhold til ideologi, eller ånd som Boltanski og Chiapello kalder det med henvisning til Max Weber, bygger på Boltanskis tidligere arbejde med Laurent Thévenot med at skabe en post-Bourdiesk sociologi, som er i stand til at tage sit udgangspunkt i såkaldt

almindelige menneskers evne til at skelne moralsk mellem virkeligheden som den er og virkeligheden som den burde være ifølge deres egne moralske overbevisninger (Lemieux 2014:165; Boltanski og Thévenot 2006:37).

Ifølge Boltanski og Chiapellos analyser kan der i kapitalismens udviklingshistorie identificeres tre forskellige ideologier, eller ånder, som har legitimeret deltagelsen i den kapitalistiske akkumulation. Kapitalismens første ånd, som tidsmæssigt placeres hos den entreprenante og borgerlige kapitalismes glansperiode i sidste halvdel af 1800-tallet, beskrives som et kompromis mellem de moralske værdisæt, eller retfærdiggørelsesregimer som de kaldes, som værdsetter henholdsvis konservative familieværdier og de frie markeds kræfter som et moralsk gode (Boltanski og Chiapello 2007:24). Disse to retfærdiggørelsesregimer kaldes henholdsvis det domestiske regime og markedsregimet.² Ved at henvise til, at kapitalistisk akkumulation bidrog til at fremme disse idealer, dvs. at akkumulationen både bidrog til familiens tryghed ved at fremme familiefaderens evne til at forsørge og til muligheden for, at enhver med de rette evner kunne berige sig på det frie marked, kunne kapitalismen engagere arbejdere såvel som arbejdsgivere.

Imidlertid blev almindelige menneskers evne til at skelne mellem verden som den bør være ifølge deres egne moralske idealer og verden som den faktisk fremstår aktiveret under kapitalismens første ånd, fordi evnen til at agere som familiens forsørger og muligheden for at bruge sine evner til frit at berige sig selv økonomisk var ulige fordelt mellem de forskellige samfundsklasser. Denne diskrepans mellem hvad der var og hvad der burde være, og den tendens til udnyttelse af bestemte samfundsgrupper, som lå heri, aktiverede særligt arbejderklassens indignation og sociale kritik (Boltanski og Chiapello 2007:36ff, 97). Der voksede på baggrund af kritikken nye idéer frem om, hvilke moralske idealer som burde være de gældende, når det drejede sig om at retfærdiggøre akkumulationen af kapital, nemlig idealer om fællesskab og rationel administration. Disse idealer bygger på et kompromis mellem borgerregimet og det industrielle regime. I borgerregimet betragtes idealfiguren, af Boltanski og Chiapello kaldet en 'stor person', som en der har investeret dem selv i fællesskabet, eksempelvis fagforeningsledere. Sådanne personer har gjort sig særlig fortjent til en høj stilling i det sociale hierarki. I det industrielle regime sættes rationalitet og videnskabelige tænkemåder som moralske idealer, hvorfor bureaukraten bliver idealfiguren (Boltanski og Chiapello 2007:24). Kompromisset mellem disse værdier manifesterede sig i en form for socialkapitalisme, hvor den kapitalistiske akkumulation blev retfærdiggjort såvel overfor arbejdere som for arbejdsgiverne selv ved sit bidrag til at fremme værdierne i borgerregimet og det industrielle regime. I praksis udmøntede det sig i arbejdsgivernes samarbejde med stærke institutioner, ikke mindst stærke fagforeninger og en stærk velfærdsstat, som kunne teste, om kapitalismen overholdt sine løfter om tryghed for arbejderens inden for rammerne af et rationelt system (Boltanski og Chiapello 2007:201, 274).

I lyset af Boltanski og Chiapellos analyser af kapitalismens anden ånd kan udviklingen af den universelle danske velfærdsstat ses som manifestation af arbejderklassens sociale kritik; dvs. dens evne til at forholde sig kritisk til diskrepansen mellem det kapitalismen lover i henhold til sin moralske retfærdiggørelse og det omfang den holder, hvad den lover. Den universelle danske velfærdsstats fordelingspolitik og dens fokus på at emancipere den enkelte fra familien såvel som markedet ligger i forlængelse af Boltanski og Chiapellos analyser af, at kapitalismens anden ånd er udtryk for et kompromis mellem borgerregimets ønske om at fremme fællesskabet og almenviljen og det industrielle regimes ønske om at planlægge forvaltningen efter rationelle og videnskabelige principper.

Den kunstneriske kapitalismekritik og kritikken af den danske velfærdsstat

Den økonomiske vækst, som prægede Vesten fra 1950'erne, blev i Danmark som i mange andre lande afløst af en periode med økonomiske kriser, som blev indvarslet med oliekrisen i 1973 (Petersen et al. 2013:19; Stephens 1996:54). Men forud for den økonomiske og strukturelle krise, som prægede tiden fra 1973 og frem, var allerede gået en periode med kritik af både velfærdsstatens voksende udbredelse og de værdier, som lå til grund for udbredelsen fra såvel venstre- som højrefløjen. Velfærdsstaten og dens værdier om kollektivism og rationelt bureaukrati blev fra højre især kritiseret af Mogens Glistrups Fremskridtsparti, der med indførelsen af markante formuleringer som 'skrankepave', 'papirusser' og 'kæmpeadministrationspaladser' vendte op og ned på normerne for politisk debat i Folketinget (Sørensen 2013:261). I særlig grad rettede Glistrups kritik sig imod det, ifølge ham, alt for høje skattetryk, og at skatteindtægterne blev kanaliseret ud til en særlig klasse af offentlige embedsmænd og akademikere, som spildte borgernes penge på unødigt bureaukrati (Sørensen 2013:263). Glistrups og højrefløjens kritik var med andre ord et forsøg på at afsløre, at der var uoverensstemmelse mellem de løfter, som blev brugt til at retfærdiggøre opkrævningen af skatter, nemlig en universel omfordeling af ressourcer, og den virkelighed, som ifølge Fremskridtspartiet viste, at ressourcerne i stedet forblev i statsapparatet og bureaukratiet. De så sig selv som 'folkets' repræsentanter i forsvaret mod en illegitim elite (Sørensen 2013:263). Fremskridtspartiets kritik ledte til en åbning fra alle Folketingets partier, inklusive de traditionelle venstrefløjspartier, til at diskutere, om velfærdsstaten var blevet for stor (Sørensen 2013:265; Petersen et al. 2012:151), hvilket bidrog til fremvæksten af en egentlig intellektuel liberal kritik bygget på det retfærdiggørelsesregime, som Boltanski og Thévenot kalder markedsregimet (Petersen et al. 2013:85f).

Samtidig voksede der i 1960'erne og 1970'erne i forlængelse af ungdomsoprøret en kritik frem af velfærdsstatens upersonlige bureaukrati, og af dens begrænsende evne til at udvikle samfundet i nye retninger. Som Petersen et

al. (2012:149) beskriver, var velfærdsstaten ifølge denne nye danske venstrefløj: '[...] en integreret del af det kapitalistiske system, der havde til formål at pacificere arbejderklassen, sikre statens legitimitet samt sikre arbejdskraftens reproduktion'. Den nye venstrefløjs kritik gik især på velfærdsstatens tendens til rationel standardisering, dens tendens til at se borgerne som en upersonlig masse og dens bidrag til følelsen af fremmedgørelse og passivitet hos dens medlemmer (Jørgensen 2004:403). Venstrefløjens kulturradikale personligheder som Poul Henningsen (PH) og Klaus Rifbjerg forsøgte med inspiration fra den tyske Frankfurterskole at undgå, at arbejderklassen blot reproducerede borgerskabets værdier i takt med, at velfærdsstaten øgede deres velstand og sikkerhed (Tjørnehøj 2012:255; Kjældgaard 2018:115, 125). Denne kritik fra den danske venstrefløj, med dens inspiration fra Frankfurterskolen og post-strukturalismen, svarer i høj grad til det som Boltanski og Chiapello identificerer som kunstnerisk kritik (Boltanski og Chiapello 2007:419; Boltanski 2002). Den kunstneriske kritik fokuserede, i modsætning til arbejderbevægelsens sociale kritik med fokus på ulighed og usikkerhed, på kapitalismens fremmedgørende konsekvenser, og forholdt sig stærkt kritisk til alle tendenser til standardisering og ensretning. Hvor den kunstneriske kritik tidligere primært havde været at finde i intellektuelle kredse, voksede den sig i 1960'erne så stærk, at den fyldte lige så meget som den sociale kritik (Boltanski 2002:8). Kunstnerisk kritik har sine rødder i en romantisk længsel efter den totale revolution og emancipation fra alle magtbindinger, men dette gør også, at den tenderer til at dyrke det individuelle og kreative geni, som alle frigjorte individer har potentiale til at udvikle sig til, frem for fællesskabet (Boltanski 2002:6-7).

Denne iboende længsel efter en 'total revolution' i venstrefløjens kunstneriske kritik, som kan omstyrte de nuværende magtinstitutioner som bureaukratiet og tanken om standardiserede velfærdsydelser, har imidlertid ifølge Boltanski og Chiapello en slagside: Den rummer meget begrænsede muligheder for at formulere konkrete visioner baseret på inkluderende moralske idealer, fordi sådanne idealer nødvendigvis er udtryk for magt (Boltanski og Chiapello 2007:455). Både Fremskridtspartiet og den nye venstrefløj syntes at lægge al deres vægt på kritikken af staten som udtryk for en undertrykkende klasse af bureaukrater, men meget lidt vægt på at formulere et konkret alternativ. Hvor Fremskridtspartiets uklare idéer om eksempelvis afskaffelsen af indkomstskatten muligvis kan siges at henvise til markedsregimets liberale idealer, synes venstrefløjens kulturradikale kritik af massesamfundet ikke at henvise til egentlige moralske idealer, men er snarere udtryk for den kunstneriske kritiks evige opgør med magtstrukturer i det hele taget (Boltanski og Chiapello 2007:419). Denne kunstneriske kapitalismekritik og dens iboende længsel efter total revolution havde ifølge Boltanski og Chiapello afgørende indflydelse på overgangen fra kapitalismens anden til tredje ånd:

[...] it was by opposing a social capitalism planned and supervised by the state – treated as obsolete, cramped and constraining – and leaning on the artistic critique (autonomy and creativity) that the new spirit of capitalism gradually took shape at the end of the crisis of the 1960s and 1970s, and undertook to restore the prestige of capitalism (Boltanski og Chiapello 2007:201).

Årsagen til at den kunstneriske kritik kunne bane vejen for kapitalismens nye ånd var, at særligt fremsynede arbejdsgivere så, at det ikke længere var tilstrækkeligt at honorere arbejdernes krav om mere sikkerhed. Arbejdstagerne, særligt de unge som i stigende grad blev mere veluddannede, ville også have mere autonomi, ansvar og fleksibilitet i ansættelsen og overtog derfor den kunstneriske kritik fra ungdomsoprørerne (Boltanski og Chiapello 2007:185, 192). En central pointe hos Boltanski og Chiapello er, at den kunstneriske kritik flyttede sig fra at have været en primært intellektuel kritik til, via ungdomsoprøret, at blive en udbredt kritik hos arbejdstagerne. Denne bevægelse skabte paradoksalt nok en ikke-intenderet venstreorienteret kapitalisme, vendt imod velfærdsstaten og fagforeningerne:

Formulated in a libertarian rhetoric, the critique of the state in the 1970s was apt not to perceive its proximity to liberalism: it was, as it were, liberal without knowing it. [...] The critique of the state (like that, from a different angle, of the union bureaucracies) was one of the mediums for expressing rejection of the second spirit of capitalism and hopes, not formulated as such, of an original construct, reconciling opposites: a leftist capitalism. (Boltanski og Chiapello 2007:202)

Venstrefløjen indså ifølge Boltanski og Chiapello ikke, hvor tæt den kunstneriske kritik lå op ad den liberale kritik af bureaukratiet og kritikken af vægtningen af fællesskabet over individets mulighed for selvudfoldelse i velfærdsstaten og i de traditionelle fagforeninger. Som beskrevet ovenfor delte såvel Fremskridtspartiet som ungdomsoprørets venstrefløj i Danmark den revolutionære retorik i deres kritik af velfærdsstatens bureaukrati og standardisering. Målet var tilsyneladende kritikken og oprøret i sig selv. Denne manglende indsigt paralyserer ifølge Boltanski og Chiapello på en række måder venstrefløjens kapitalismekritik; og paralyseringen bevæger sig fra ungdomsoprørerne og over i den bredere skare af arbejdstagerne, efterhånden som de overtager ungdomsoprørernes kunstneriske kritik. De nye krav fra arbejdstagerne i form af en stigende efterspørgsmål efter fleksibilitet og medbestemmelse, og arbejdsgivernes stigende indfrielse af disse krav, efterlader den traditionelle fagbevægelses sociale kritik, dvs. den kritik af manglende sikkerhed for arbejderklassen som fagbevægelsen udsprang af, i en grundlæggende identitetskrise (Boltanski og Chiapello 2007:273). Det er uklart for venstrefløjen

selv, hvordan og hvorvidt den skal forsøge at forene de to kritikker med deres tilsyneladende uforenelige krav om henholdsvis sikkerhed i fællesskabet og individuel selvrealisering, og i mellemtiden skabes et fleksibelt og globalt arbejdsmarked, som i stadigt stigende grad indfrier den kunstneriske kritiks krav om frigørelse.

Fordelingspolitikens retfærdiggørelse i konkurrencestaten – fleksibilitet og konkurrenceevne

I Danmark var det i starten af 1980'erne tydeligt for alle, at den socialdemokratiske velfærdsstat stod i ikke bare en økonomisk krise, men også en værdikrise (Petersen et al. 2013:111). Den stigende globalisering og den øgede konkurrence på verdensmarkedet stillede nye krav om, at staten var i stand til at foretage hurtige omstillinger, som kunne opretholde statens position i den globale konkurrence. I en international kontekst opstod begrebet 'konkurrencestat' i midten af 90'erne, som et forsøg på at give en teoretisk forklaring på de forandringer velfærdsstater op igennem 1980'erne og 1990'erne verden over gennemgik i deres tilpasning til den voksende økonomiske globalisering og tiltagende internationale konkurrence stater imellem (Genschel & Seelkopf 2014, Cerny 1997). Idéen bag ønsket om at fremme konkurrencen er, at staten ved at optimere sin egen konkurrenceevne kan stå stærkere i forhold til den intensiverede kamp om ressourcer, som det globaliserede og deregulerede verdensmarked medførte (Cerny 2010, Genschel & Seelkopf 2014). I en dansk kontekst har især Ove Kaj Pedersens bog *Konkurrencestaten* (2011) haft stor betydning for begrebets udbredelse i både den offentlige og akademiske debat. Pedersens argument følger i store træk den internationale konkurrencestatsteori tilpasset en dansk kontekst og det danske samfunds historiske udvikling. Der er sket et skifte fra en velfærdsstat, som så vidt muligt søger at skærme sine borgere fra usikkerheden i at skulle sælge sin arbejdskraft på markedet, til en konkurrencestat, som aktivt søger at engagere sine borgere i en konstant forbedring af statens internationale konkurrenceevne (Pedersen 2011:11ff; Møller 2011).

De danske politikere stod således i 1980'erne med et samfund, som i stadig mindre grad mindede om det stabile velfærdssamfund, som hvilede tungt på de værdier, som Boltanski og Chiapello beskriver som kompromisset mellem borgerregimet og det industrielle regime. Imidlertid har den usikkerhed, som er opstået som det ikke-intenderede resultat af venstrefløjens kunstneriske kritik, ikke fuldstændig fjernet enhver idé om retfærdiggørelse. I opløsningen af kapitalismens anden ånd og i fremvæksten af en ny og tredje ånd, identificerer Boltanski og Chiapello et nyt retfærdiggørelsesregime i arbejdsgivernes svar på den kunstneriske kritik, nemlig projektregimet (Boltanski og Chiapello 2007:96, 103ff). En vigtig pointe hos Boltanski og Chiapello er, at det ikke er tilstrækkeligt at forstå kapitalismens nye ånd som retfærdiggjort ved markedlogik, men i høj grad også ved en netværksorienteret projektlogik

(Boltanski & Chiapello 2007:372, 535). I projektregimet værdsættes i særlig grad personer såvel som strukturer og objekter, som fremmer aktivitet, især via fleksibilitet, omstillingsparathed og entusiasme (Boltanski og Chiapello 2007:109f). Det, som kendetegner 'store personer' i projektregimet, er deres evne til konstant at indgå i nye projekter, og de kontakter, som fås igennem disse projekter, skaber ideelt set en uendelig række af nye projekter i et stadigt større netværk. Samtidig accepterer projektregimets 'store person' også nødvendigheden af at ofre trygheden i faste strukturer til fordel for spændingen, som opstår i kraft af medansvaret og den store fleksibilitet. Derfor er personer med mindre værdi retfærdigvis også de, som er indelukkede, uengagerede, uinspirerende, ufleksible, immobile og som foretrækker den tryghed, som findes i de faste strukturer, som var idealet under kapitalismens anden ånd, frem for spændingen ved konstant aktivitet (Boltanski & Chiapello 2007:119). Men hvis en sådan 'stor person' skal retfærdiggøre sin position overfor kritikere, må han ifølge projektregimets idealer ikke være egoistisk og blot udnytte sit netværk til egen vinding (Boltanski & Chiapello 2007:121). I stedet må han være i stand til at inkludere andre i sit netværk og dele ud af sin entusiasme, og netop inklusion bliver centralt i projektregimets retfærdiggørelse (Boltanski & Chiapello 2007:114).

Som Peer Hull Kristensen påpeger i sin analyse af Boltanski og Chiapellos idé om projektregimets relation til de nordiske velfærdsstater, synes de egalitære idealer for fordelingspolitik, som før i tiden blev retfærdiggjort ved det universelle velfærdsregimes idealer om at give borgerne så lige muligheder for demokratisk medbestemmelse som muligt, i dag at være retfærdiggjort i overensstemmelse med projektregimets idealer om at gøre alle statens borgere så fleksible som muligt for derved at forbedre deres tilknytning til arbejdsmarkedet (Kristensen 2013:210). I en komparativ analyse med andre landes velfærdsmodeller konkluderer Kristensen, at den danske velfærdsstat fra midten af 1990'erne og frem har udviklet sig i en retning, som gør den særligt god til, igennem sit fokus på at inkludere og aktivere de, som er i fare for at blive ekskluderet fra arbejdsmarkedet, at bestå projektregimets legitimitetstest. Det særlige ved de nordiske velfærdsstater, heriblandt den danske, er, at de i kraft af deres fokus på individuelt tilpassede videreuddannelses- eller jobsøgningsforløb er i stand til at optimere betingelserne for fleksibel kapitalistisk akkumulation uden at gå på kompromis med inklusionen (Kristensen 2013:217). Det er imidlertid centralt at pointere, at inklusionstanken i konkurrencestaten er markant forskellig fra inklusionstanken i velfærdsstaten. Konkurrencestatens omfordeling af ressourcer retfærdiggøres ikke som i velfærdsstaten med henvisning til et ønske om at inkludere den enkelte i et borgerfællesskab, men ud fra et ideal om lige mulighed for selvrealisering i arbejdslivet. Ved igennem omfordeling at give borgerne lige muligheder for at videreudvikle deres erhvervsmæssige færdigheder skabes også værdi for

staten, som dermed klarer sig bedre i konkurrencen – dvs. den enkeltes professionelle selvudvikling kommer hele samfundet til gode:

Nu er det konkurrencestatens opgave at give den enkelte samme muligheder som alle andre. Det sker ud fra antagelsen om, at den enkelte skal arbejde for at realisere sig selv og derigennem bidrage til den aggregerede velstand (Pedersen 2011:197).

Med andre ord er der ikke tale om, at den enkeltes selvrealisering igennem den løbende tilegnelse af færdigheder udelukkende sker for den enkeltes egen skyld – en sådan selvberigelse kan ikke retfærdiggøres i projektregimet. Individuel selvrealisering er tværtimod til fordel for alle borgere i konkurrencestaten, fordi et højere niveau af fleksibilitet og kompetencer betyder, at staten klarer sig bedre i den internationale konkurrence. Derfor får borgerinddragelsen og forebyggelsen af eksklusion også en central rolle i konkurrencestatens uddannelsespolitik:

Kritikken [af velfærdsstatens skolepolitik] indebar, at synet på skolen ændrede sig, fra at skolen igennem dannelse skulle motivere den enkelte til at lade sig integrere som medborger i et deltagende demokrati, til at skolen gennem uddannelse skal tilstræbe, at så mange som muligt inkluderes og bekæmpe, at den enkelte ekskluderes fra arbejdsmarkedet (Pedersen 2014:23).

Eftersom arbejdet i konkurrencestaten anses som det sted, hvori den enkelte udfolder og realiserer sit selv, bør ingen ekskluderes fra arbejdsmarkedet – en sådan eksklusion er umoralsk. Dette indebærer også, at pædagogikken i konkurrencestaten bliver langt mere differentieret og målrettet den enkeltes behov og potentielle svagheder (Pedersen 2014:23-24).

Ifølge Pedersen indebærer en sådan pædagogik, at de, som anses som værende i risiko for eksklusion, tilbydes specialundervisning, og på et mere overordnet niveau indføres tests og elevplaner, som har til formål løbende at evaluere den enkelte elevs udvikling og stimulere den enkeltes kompetenceudvikling efter behov (Pedersen 2014:24). Netop med hensyn til det store fokus på inklusion og eksklusion træder konkurrencestatens tætte tilknytning til projektregimet særligt tydeligt frem. Ifølge Boltanski & Chiapello er netop eksklusion i kapitalismens nye ånd udtryk for, at personer, som ikke i tilstrækkelig grad formår at efterleve den nye kapitalismes krav om mobilitet og fleksibilitet, udnyttes af mere mobile personer. Eksklusionen i den nye netværksorienterede kapitalisme sker ved, at personer, som ikke formår at leve op til idealerne om fleksibilitet og omstillingsparathed, langsomt afkobles netværket og glider ud i glemslen. Disse mindre mobile og mere stedbundne mennesker udnyttes af de mere mobile, som formår at navigere i den

nye kapitalismes krav om fleksibilitet (Boltanski & Chiapello 2007:355f). Ved identificeringen af mere sårbare individer sættes der i konkurrencestaten ind med specialundervisning og efteruddannelse i et forsøg på at skabe de bedste muligheder for, at den enkelte får de optimale muligheder for selvrealisering igennem arbejdsmarkedet.

Projektregimets idealer er imidlertid ikke kun udtrykt i konkurrencestatens retfærdiggørelse af sin fordelings- og uddannelsespolitik; den er også implementeret i konkurrencestatens forvaltning. Medarbejderen i konkurrencestatens forvaltning må nødvendigvis opfylde kravene til projektregimets 'store person', hvis organisationen han eller hun indgår i skal klare de mange krav om omstilling og den endeløse række af reformer, som karakteriserer konkurrencestatens fleksible organisering (Pedersen 2011:12). Lederen i den offentlige forvaltning må, ligesom lederen i projektregimet, påtage sig den opgave at indgyde passion og kreativitet i medarbejderne, og styre deres kreativitet i retning af øget fleksibilitet og offentlig innovation (Andersen og Pors 2014:222; Gay 2013). Samme logik bredes ud til borgeren, som på samme måde anses som et uudnyttet potentiale. Ved at lade borgeren tage mere ansvar for samfundet, eksempelvis i form af egen sundhed, kan dette uudnyttede potentiale aktiveres (Andersen og Pors 2014:244; Kristensen 2013:223). På den måde udbredes ansvaret for statens konkurrenceevne til at gælde alle borgere i konkurrencestaten frem for blot politikerne eller embedsmændene, og dualismen forvaltning-borger nedbrydes (Andersen og Pors 2014:261). Eller sagt på en anden måde: Alle medlemmer af konkurrencestatens produktive netværk, borgere såvel som offentligt ansatte, *inkluderes* igennem videreuddannelse, jobsøgningskurser, offentlig innovation og kompetenceudvikling konstant i optimeringen af netværkets evne til at akkumulere på nye og innovative måder. Konkurrencestatens 'store personer', som formår at navigere dette ansvar i form af løbende selvudvikling af egne kompetencer fra uddannelsessystemet og ud på arbejdsmarkedet, bliver i konkurrencestatens udgave af projektregimet retmæssigt set som særligt værdifulde i modsætning til de, som er ufleksible og immobile, som mangler evnen til omstilling og kreativ nytænkning, og som det kræver ekstra ressourcer at inkludere på arbejdsmarkedet. På denne måde bliver det tydeligt, at det ikke er tilstrækkeligt at se den danske konkurrencestat som retfærdiggjort ved markedstænkning alene, og som produkt af en neoliberal kritik af velfærdsstaten. Den må i høj grad også forstås som retfærdiggjort ved projektregimets idealer og disse idealers ophav i venstrefløjens kunstneriske kapitalismekritik af velfærdsstatens manglende evne til at rumme kreativitet, frihed og nytænkning.

Kritikforskydning i Konkurrencestaten? Kritikkens vanskelige betingelser i en verden af fleksibilitet

Konkurrencestatens udgave af projektregimet har således potentialet til at inkludere alle borgere i arbejdsmarkedet i udviklingen hen imod et stadig

mere fleksibelt og konkurrencedygtigt samfund, og må, hvis denne udvikling skal ske på en måde, som kan retfærdiggøres overfor de arbejdstagere og borgere, som er en del af konkurrencestaten, nødvendigvis påtage sig ansvaret for at forhindre eksklusion. Der kan imidlertid med Boltanski og Chiapello rejses to bekymringer, som i høj grad kan vise sig at være relevante også i forhold til den danske konkurrencestats udgave af projektregimet. For det første, om konkurrencestaten faktisk lever op til idealet om inklusion på arbejdsmarkedet igennem kompetenceudvikling og opkvalificering, og for det andet, om de borgere, som konstant søges opkvalificerede og inkluderede, kan forstå den retfærdiggørelse, som ligger bag kravet om at optimere egne muligheder for inklusion i den netværks- og projektorienterede kapitalistiske akkumulation.

Som tidligere beskrevet efterlod det uafklarede forhold mellem arbejderbevægelsens sociale kritik af manglende sikkerhed og tryghed for arbejdstagerne og ungdomsoprørets kunstneriske kritik af fremmedgørelse kapitalismekritikken i en tilstand af hjælpeløshed og paralys (Boltanski og Chiapello 2007:xxxv). Fordi kapitalismen har udviklet sig i en stadig mere netværksbaseret retning med fokus på fleksibilitet og kreativitet uden at blive forstyrret af kapitalismekritikken, er det blevet stadig mere uklart, hvordan det i kapitalismens nye ånd helt konkret testes, om de 'store personer', som formår at navigere fleksibiliteten, faktisk er retfærdiggjort i deres andel af ressourcer og værdsættelse. Fordi den nye kapitalisme og dens arbejdsmarked er så foranderligt og pluralistisk, kan succesfulde individer, multinationale selskaber og investorer bruge forvirringen til at skjule, at deres position i realiteten ikke er retfærdiggjort, fordi de skjuler deres manglende bidrag til inklusionen. Denne mulighed for at udnytte den nye kapitalismes fleksibilitet til at omgå legitimitetstestene kalder Boltanski og Chiapello for 'forskydning af kritik' ('displacement of critique'), (Boltanski og Chiapello 2007:503).

Det er netop denne form for udnyttelse af ufleksible arbejdstagere, som den danske konkurrencestat ifølge Peer Hull Kristensen i særlig grad er i stand til at overvinde i kraft af sit store fokus på opkvalificering og inklusion på arbejdsmarkedet. Men hvad Kristensen imidlertid ikke stiller spørgsmålstegn ved, er hvilke højere moralske idealer, hvis nogen, som helt grundlæggende retfærdiggør den fleksible og netværksorienterede kapitalistiske akkumulation, som konkurrencestaten søger at inkludere sine borgere i. Som konsekvens af denne forskydning af kritik bliver det nemlig ifølge Boltanski og Chiapello stadig mindre og mindre klart for arbejdstagerne, præcis hvilke idealer de igennem deres bidrag til den kapitalistiske akkumulation bidrager til at fremme. Projektregimets store moralske udfordring er, at det i høj grad bygger på den kunstneriske kritiks krav om kreativitet og individuel frihed som et mål i sig selv. Projektregimet er et endnu ikke fuldt udviklet retfærdiggørelsesregime og indeholder ikke, som de regimer, som velfærdsstaten byggede på, entydige højere idealer, som transcenderer individets virkelighed.

I stedet ophøjer det i forlængelse af den kunstneriske kritik den konstante, nyskabende og immanente foranderlighed til et ideal i sig selv (Boltanski og Chiapello 2007:148f). Som resultat af denne idealisering af forandring udvikles en stigende grad af anomi blandt arbejdstagerne, fordi de, på trods af de mange muligheder for selvudvikling, ikke kan se, hvilket højere formål deres selvudvikling skal bidrage til (Boltanski og Chiapello 2007:421ff). Overført til konkurrencestaten betyder det, at den enkelte arbejdstager og borger i fraværet af en moralsk og ideologisk legitimering af sit bidrag til akkumuleringen af kapital i konkurrencestaten risikerer at blive fanget i et 'blidt barbari'. Blidt, fordi mulighederne for medbestemmelse og selvrealisering igennem arbejdet på den ene side er tiltalende, men på den anden side barbarisk, fordi kravet om medbestemmelse og selvrealisering bliver en bunden opgave for den enkelte, uden klarhed om formålet hermed (Petersen 2011:24).

Ved faktisk at opfylde kravene fra den kunstneriske kritik og tilbyde den enkelte, dvs. den offentligt ansatte og borgeren, mere ansvar, mere medindflydelse, mere spontanitet og mere kreativitet, risikerer konkurrencestaten at undergrave både muligheden for, at borgerne kan identificere, teste og kritisere de tilfælde, hvor den fejler i at holde sine løfter om at forhindre eksklusivitet, og sin evne til at tilbyde den enkelte en mening med dennes bidrag til den fortsatte akkumulering af kapital. I dens store fokus på hele tiden at selvudvikle sine borgere og ansatte i retning mod fortsat større inklusion på arbejdsmarkedet for at øge konkurrenceevnen, risikerer konkurrencestaten, hvis vi følger Boltanski og Chiapellos analyse, at gøre hele formålet med den fortsatte akkumulering uklart. Peer Hull Kristensen viser ganske rigtigt, at den danske konkurrencestat i sammenligning med andre landes velfærdsmodeller formår at balancere konkurrenceevne og inklusion. Men det er også bydende nødvendigt at undersøge, om de, som søges inkluderet i konkurrencestatens projektorienterede akkumulering igennem arbejdsmarkedet, forstår, hvorfor de skal selvudvikle og optimere deres erhvervsmæssige kompetencer, eller om de føler, at denne insisteren på inklusion savner en højere moralsk retfærdiggørelse. Derudover er det nødvendigt at være opmærksom på, at de svage individer i samfundet, som mangler omstillingsparathed, kreativitet og fleksibilitet, som der netop er særligt fokus på at inkludere, på grund af den kompleksitet, som ligger i en innovativ og evigt reformerende offentlig sektor, kan have svært ved at gennemskue i hvilket omfang de krav om kompetenceudvikling, de udsættes for, faktisk er retfærdiggjort eller ej. Sådanne borgere vil netop have særligt svært ved at formulere kritik af manglende retfærdiggørelse og er i fare for i stedet at havne i en tilstand af stress og anomi.

I sådanne tilfælde, hvor almindelige menneskers evne til at forholde sig kritisk til de retfærdiggørelser, eller mangel på samme, som kapitalismen og dens institutioner giver for deltagelse i akkumuleringen, må sociologien ifølge Boltanski og Chiapello træde til. Men afsløringen og emancipationen ligger ikke i at søge at vise, at de værdier, som er fremherskende i kapitalismens

nye ånd, er mere rigtige eller forkerte end andre. Tværtimod må emancipationen bestå i sociologiens afsløring af de tilfælde, hvor retfærdiggørelsen enten er utilstrækkelig eller fraværende (Boltanski 2011b:155). I tilfældet med den danske konkurrencestat vil det derfor være kritiksociologiens opgave at op-søge de tilfælde, hvor både de, som søges inkluderet på konkurrencestatens arbejdsmarked, og de, som allerede er en integreret del af arbejdsmarkedet, savner retfærdiggørelser for deres bidrag til den kapitalistiske akkumulation. Særligt må fokus ligge på de mere udsatte grupper og individer, som i projektregimets retfærdighedslogik ikke lever op til dyderne om omstillingsparathed, fleksibilitet, kreativitet og nytænkning, da sådanne individer kan have særligt vanskeligt ved at formulere kritik og havne i en tilstand af anomi, stress eller depression.

Konklusion

Som vist i ovenstående, rummer en fortolkning af udviklingen fra velfærdsstat til konkurrencestat i Danmark ved hjælp af Boltanski og Chiapellos teori om kapitalismens nye ånd en række muligheder for at se konkurrencestaten i et nyt og mere kritisk perspektiv. Ved ikke blot at se konkurrencestaten som en mere neoliberal udgave af velfærdsstaten, men i stedet også se den som en udgave af projektregimet, som ifølge Boltanski og Chiapello er det centrale retfærdiggørelsesregime i kapitalismens nye ånd, skabes nye betingelser for at forstå dens fokus på fleksibilitet, mobilitet og kreativitet, samt dens fokus på inklusion i det fleksible netværk, som arbejdsmarkedet udgør.

Derudover åbner forståelsen af den danske konkurrencestat som værende fremvokset i en periode med paralyseret venstrefløjskritik op for at se kritisk på borgeres såvel som offentligt ansattes mulighed for at formulere kritik af konkurrencestaten og de idealer, som den bygger sin fordelingspolitik på. I modsætning til den universelle socialdemokratiske velfærdsstat, som fordelte sine ressourcer efter idealer om at frigøre de enkelte fra familien og markedet ved at trække vedkommende ind i et fællesskab baseret på medborgerskab, retfærdiggør konkurrencestaten fordelingen af ressourcer i overensstemmelse med idealet om at øge den samlede konkurrenceevne og dermed forebygge eksklusion ved hjælp af lige mulighed for selvrealisering på arbejdsmarkedet. Men som det påpeges i ovenstående, er der risiko for, at konkurrencestaten med sit fokus på at fremme konkurrenceevnen igennem inklusion skaber så meget fleksibilitet og kompleksitet, at det undergraver borgere og offentligt ansattes evne til at forstå det højere formål med akkumulationen af ressourcer, og dermed også deres evne til at forholde sig kritisk til, om konkurrencestaten formår at arbejde mod sådanne mål. Uden en tydelig moralsk retfærdiggørelse for deltagelsen i akkumulationen kan borgere i konkurrencestaten, ifølge Boltanski og Chiapellos teori, risikere at havne i en tilstand af anomi, stress og meningsløshed, som kun yderligere svækker deres evne til at formulere kritik.

Noter

1. Begrebet 'fordelingspolitik' forstås i denne sammenhæng som de moralske idealer, som staten på et givent tidspunkt henviser til for at retfærdiggøre omfordelingen af ressourcer i et samfund (jf. Petersen 2002).
2. Oversættelsen af Boltanski og Chiapellos begreber følger Boltanski (2011a).

Bibliografi

- Albertsen, Niels 2008: »Retfærdiggørelse, ideologi, kritik« *Dansk sociologi* Nr. 19(2): 65-84.
- Andersen, Nils Åkerstrøm og Asmund W. Born 2001: *Kærlighed og omstilling – Italesættelsen af den offentligt ansatte*. Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskabernes.
- Andersen, Nils Åkerstrøm og Josefine Grønbaek Pors 2014: *Velfærdsledelse – Mellem styring og potentialisering*. København: Hans Reitzel.
- Boltanski, Luc 2002: »The left after May 1968 and the longing for total revolution« *Thesis Eleven* Nr. 69: 1-20.
- Botlanski, Luc, 2011a: *Pragmatisk sociologi – En tekstsamling*. København: Hams Reitzel.
- Boltanski, Luc 2011b: *On Critique – A Sociology of Emancipation*. Cambridge: Polity.
- Boltanski, Luc og Ève Chiapello 2007: *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Boltanski, Luc og Laurent Thévenot 2006: *On Justification – Economies of Worth*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cerny, Philip G. 1997: »Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalization« *Government and Opposition* Nr. 32(2): 251-274. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.1997.tb00161.x>
- Cerny, Philip G. 2010: »The Competition State Today: From raison d'État to raison du Monde« *Policy Studies* Nr. 31(1): 5-21. <https://doi.org/10.1080/01442870903052801>
- Esping-Andersen, Gøsta 1990: *The Three Worlds of Welfare State Capitalism*. Cambridge: Polity.
- Gay, Paul du 2013: »New Spirits of Public Management ... 'Post-Bureaucracy'«. I: Paul du Gay og Glenn Morgan (red): *New Spirits of Capitalism – Crises, Justifications and Dynamics*. Oxford: Oxford University Press.
- Genschel, Philipp & Seelkopf, Laura 2014: »The Competition State: The Modern State in a Global Economy«. I: Stephan Liebfried, Evelyne Huber, Matthew Lange, Jonah D. Levy & John D. Stephens (red): *The Oxford Handbook of Transformations of the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Jørgensen, Thomas E. 2004: »Venstrefløjen og modernitetens omskiftelser« *Nytt Norsk Tidsskrift* Nr. 3-4: 399-408.
- Kaspersen, Lars Bo og Jan Nørgaard 2015: »Konkurrencestaten har skabt en ledelseskris«. *Kronik i Politiken*, 19. oktober 2015.
- Kildal, Nanna og Stein Kuhnle 2005: »The Nordic welfare model and the idea of universalism«. I: Nanna Kildal og Stein Kuhnle (red): *Normative Foundations of the Welfare State – The Nordic Experience*. Abingdon: Routledge.
- Kjældgaard, Lasse Horne 2018: *Meningen med velfærdsstaten. Da litteraturen tog ordet – og politikerne lyttede*. København: Gyldendal.

- Kristensen, Peer Hull 2013: »The Distinctiveness of Nordic Welfare States in the Transformation to the Projective City and the New Spirits of Capitalism«. I: Paul du Gay og Glenn Morgan (red.): *New Spirits of Capitalism – Crises, Justifications and Dynamics*. Oxford: Oxford University Press.
- Lemieux, Cyril 2014: »The Moral Idealism of Ordinary People as a Sociological Challenge: Reflections on the French Reception of Luc Boltanski and Laurent Thévenot's On Justification«. I: Bryan S. Turner & Simon Susen (red.): *The Spirit of Luc Boltanski – Essays on the 'Pragmatic Sociology of Critique'*. New York, NY: Anthem Press.
- Møller, Iver Hornemann 2011: »Liberalismens socialpolitik«. I: Iver Hornemann Møller & Jørgen Elm Larsen (red.): *Socialpolitik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Pedersen, Ove Kaj (2011): *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Pedersen, Ove Kaj (2014): »Konkurrencestaten og dens uddannelsespolitik – baggrund, intentioner og funktionsmåder«. I: Knud Illeris (red.): *Læring i konkurrencestaten – kapløb eller bæredygtighed*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Petersen, Klaus 2002: »Fordelingspolitik, samfundsøkonomi og organisationsinteresser. Den danske arbejderbevægelse og spørgsmålet om tillægspension 1963-1990« *Historisk Tidsskrift* Bind 102 Hæfte 1: 126-169.
- Petersen, Anders 2011: »Autenticitet i kapitalismens nye ånd – manifestationen af et blidt barbari« *Dansk Sociologi* Nr. 22(2): 9-29.
- Petersen, Jørn Henrik, Niels Finn Christensen og Klaus Petersen 2012: »Kapitel 2: Det socialpolitiske idelandskab«. Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Nils Finn Christiansen (red.): *Dansk velfærdshistorie, bind 4: Velfærdsstatens storhedstid. Perioden 1956-1973*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, Jørn Henrik, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen 2013: »Kapitel 2: Det socialpolitiske idelandskab«. Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen og Nils Finn Christiansen (red.): *Dansk velfærdshistorie, bind 5: Velfærdsstaten i tidehvert. Perioden 1973-1993*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Stephens, John D. 1996: »The Scandinavian Welfare States: Achievements, Crisis and Prospects«. I: Gøsta Esping-Andersen (red.): *Welfare States in Transition – National Adaptations in Global Economies*. London: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781446216941.n2>
- Sørensen, Michael Kuur 2013: »Velfærdsstatens politiske anarkist – eksempler fra Fremskridtspartiets politiske sprogstrategi 1973-1980« *European Journal of Scandinavian Studies* Nr. 43(2): 258-267
- Tjørnehøj, Henning 2012: »PH, kunsten og socialdemokratiet« I: Hans Hertel (red.): *Poul Henningsen dengang og nu – Lysmageren i nyt lys*. København: Gyldendal.
- Wold, Mikkel (red.) 2015: *Tag etikken tilbage – Markedstænkningen og dens konsekvenser*. Aarhus: Jensen & Dalgaard.